

بررسی سهم عوامل انسانی و مدیریتی در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی و آرایه پیشنهادی‌های اصلاحی

دکتر محمدجواد محقق‌نیا^۱

احمد بختیاری^۲

احسان گلوانی^۳

چکیده

تجربه سه دهه اجرای قانون بانکداری بدون ربا در ایران حاکی از آن است که نظام بانکداری کنونی با چالش‌های مختلفی در حوزه‌های گوناگون روبه‌رو شده است. به‌منظور اجرای درست و مناسب قوانین و مقررات بانکداری اسلامی و ملزم کردن بانک‌ها به پایبندی عملی به این نظام، باید این چالش‌ها و مشکلات به درستی شناسایی و طبقه‌بندی شوند تا در مرحله بعد بتوان درصد رفع این مشکلات برآمد. از جمله عواملی که باید برای این منظور شناسایی و جایگاه آن مشخص شود، عوامل انسانی و مدیریتی است. به‌منظور جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شد. در ابتدا عوامل انسانی و مدیریتی را شناسایی و تفکیک کرده و با استفاده از روش پژوهش پیمایشی (دلفی)-تحلیلی، سعی می‌شود که سهم هر کدام از عوامل (مدیریتی و انسانی)، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی، مشخص شود. محاسبات آماری با استفاده از بسته نرم افزاری SPSS انجام گرفته است. آلفای کرونباخ بالاتر از ۰.۷ است و اعتبار یافته‌ها قابل قبول است. بررسی روایی^۴ پرسشنامه به دلیل نوع روش تحقیق و پایین بودن تعداد نمونه، به‌منظور بالا بردن سطح تخصص، انجام نشده است. برای استنباط آماری در مورد میانگین جامعه با استفاده از میانگین نمونه، از آزمون پارامتریک T تک نمونه‌ای^۵ و برای مشخص کردن سهم و تاثیر متغیرها و مولفه‌ها، از واریانس‌های تشریح شده و چرخش واریماکس استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که عوامل انسانی و مدیریتی و همچنین، مشکلات الگوی کنونی بانکداری در ایران، سهم معنی‌داری در عدم پایبندی عملی بانک‌ها دارند که در این میان، عوامل مدیریتی سهم بیش‌تری را دارا هستند. در پایان نیز، به آرایه‌ی پیشنهادی‌های اصلاحی در این زمینه، پرداخته می‌شود.

واژه‌های کلیدی: سهم عوامل انسانی، سهم عوامل مدیریتی، سهم الگوی کنونی، عدم پایبندی عملی، SPSS.

طبقه‌بندی JEL: G21, Z12

^۱ عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی، mgmohagh@yahoo.com

^۲ کارشناسی ارشد بانکداری اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی، ahmadbakhtiyari329@yahoo.com

^۳ کارشناس ارشد مهندسی سیستم‌های اقتصادی و اجتماعی دانشگاه علوم اقتصادی

^۴ Construct Validity

^۵ One-Sample T-Test

مقدمه

بانک اسلامی یک مؤسسه پولی و مالی تعریف شده است که ربا دریافت و یا پرداخت نمی‌کند و با توجه به نقش واسطه‌گری مالی و بر مبنای عدالت به آرایه خدمات بانکداری و مالی، تجهیز و تخصیص منابع، مطابق با اصول شریعت می‌پردازد (آجلونی، ۲۰۱۲، ص ۲۱۰). بانک‌های اسلامی، پول‌های مشتریان خود را بدون تعهد مستقیم یا غیرمستقیم به پرداخت سود ثابت به سپرده‌های آنها، دریافت می‌کنند. لیکن، بازپرداخت اصل سپرده‌ها را به هنگام درخواست مشتری تضمین می‌کنند. بانک اسلامی، وجوه نزد خود را (بدون اعطای وام با بهره) در فعالیت‌های تجاری و سرمایه‌گذاری بر اساس مشارکت در سود به کار می‌گیرد و در صورتی که فعالیت مورد نظر زیان کند، بانک نیز همانند سایر شرکاء در زیان سهیم خواهد بود (اوبادا، ۲۰۰۸، ص ۲۷). تفاوت‌های دو نوع بانکداری ربوی با غیرربوی بیش‌تر در مسأله‌ی تجهیز منابع و اعطای تسهیلات است. در تمام عملیات بانکی، دو عمل تجهیز منابع و مدیریت مصارف از جمله اصلی‌ترین عملیات بانکی است که بانک را به صورت یک واحد مالی از دیگر واحدهای اقتصادی متمایز می‌کند. نظام بانکداری بدون ربا نیز از این قاعده مستثنی نبوده و بانک‌های اسلامی نیز مانند سایر بانک‌ها، با استفاده از منابع پس‌انداز گروهی از افراد جامعه، نیازهای مالی دیگر گروه‌ها را تأمین می‌کنند.

نظام بانکی، یک امر ضروری در توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها به شمار می‌رود. با توجه به اینکه فعالیت‌های بانکی ربوی در اسلام حرام است، لذا نیاز به تأسیس بانک‌های اسلامی به منظور فعالیت براساس قوانین و مقررات شریعت، در جوامع مسلمان احساس شد. به‌طور کلی، بانکداری و مالیه‌ی اسلامی که مبانی نظری آن بیش‌تر در نیمه اول قرن بیستم، براساس آثار و اندیشه‌های متفکرانی چون ابوالاعلی مودودی و نجات الله صدیقی از هند، سید قطب از مصر و سید محمد باقر صدر و مرتضی مطهری از ایران توسعه یافته بود، در اوایل نیمه‌ی دوم قرن بیستم با تشکیل برخی موسسات مالی خرد اسلامی در کشورهای مسلمان، وارد حوزه اجرا شد. این روند تا تشکیل نخستین بانک منسجم اسلامی در سال ۱۹۷۵ در جده ادامه داشت و از آن پس، بانک‌های اسلامی گوناگون در کشورهای اسلامی تشکیل شدند؛ به‌گونه‌ای که در حال حاضر، بیش از ۳۰۰ بانک اسلامی در سرتاسر جهان

تأسیس شده است (آجلونی^۱، ۲۰۱۳، ص ۲۷۳). نظام بانکی به منزله‌ی قلب اقتصاد است که وجوه و سرمایه‌ها را به بخش‌های مختلف اقتصادی پمپاژ می‌کند. به همین خاطر اشکالات و نواقص موجود در این سیستم، به‌طور مستقیم بر بخش حقیقی اقتصاد تاثیر می‌گذارد. نظام بانکداری کنونی (قانون مصوب سال ۱۳۶۲) دارای اشکالات متعددی است. بخش مهمی از این مشکلات ناشی از خطای نیروی انسانی و مدیریتی است که باعث نارسایی در اجرای درست و کارآی قوانین و مقررات بانکداری اسلامی شده است. دسته‌ای دیگر از این مشکلات مربوط به چالش‌های بنیادینی است که ریشه در نگاه فقهی طراحان نظام بانکی دارد. مجموع این مشکلات باعث شده است تا نظام بانکی کنونی کشور عملکرد مناسبی نداشته باشد. افزایش اختلاف طبقاتی در جامعه، تخصیص ناکارآی منابع، کمبود نقدینگی در بسیاری از بخش‌های تولیدی، ایجاد رانت و رانت‌خواری و گسترش فرهنگ سود محوری در بین مردم، تنها گوشه‌ای از آثار مخرب سیستم کنونی است (موسویان و نظریور، ۱۳۹۳).

تجربه سه دهه اجرای بانکداری اسلامی در ایران، نشان داده است که تنها گوشه‌ای از اهداف این سیستم به‌درستی دنبال شده است. به همین منظور باید با توجه به اهداف، انگیزه‌ها و نیازهای واقعی عوامل انسانی و مدیریتی (سپرده‌گذاران، متقاضیان تسهیلات و کارگزاران سیستم بانکی در تمامی سطوح)، مطالعات اساسی در بررسی و شناخت عوامل مختلف تاثیرگذار، مانند عوامل انسانی، عوامل مدیریتی و همچنین الگوی کنونی بانکداری بدون ربا، انجام شود و براساس آن پیشنهادهایی برای اصلاح مشکلات کنونی ارائه شود.

در این مقاله، ابتدا با مرور ادبیات، تمام مشکلاتی که در زمینه عوامل انسانی و مدیریتی و همچنین عوامل مربوط به الگو در پایداری عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی تاثیرگذار است را جمع‌آوری می‌کنیم و سپس براساس تعاریف عملی که از این عوامل داریم، به شناسایی و طبقه‌بندی آن‌ها می‌پردازیم. در ادامه، با استفاده از ابزار و روش‌های گردآوری اطلاعات، به داده‌های مورد نیاز دست پیدا کرده و براساس آن‌ها نتیجه‌گیری می‌شود و در نهایت به ارزیابی پیشنهادها و اصلاحی در این زمینه، پرداخته خواهد شد.

¹ Ajlouni

برای این منظور، سعی خواهد شد تا در طول این مقاله به سوال‌های زیر پاسخ داده شود:
الف- کدام یک از عوامل (مدیریتی یا انسانی)، سهم بیش‌تری در عدم پایداری عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی دارند؟

ب- سهم عوامل مدیریتی نسبت به مشکلات الگوی کنونی بانکداری در ایران چگونه است؟

پیشینه پژوهش

در زمینه سهم عوامل انسانی و مدیریتی تاثیرگذار در پایداری به سیستم بانکداری اسلامی و طبقه‌بندی این عوامل به صورت جداگانه، کاری صورت نگرفته است. لیکن، مقاله‌ها و کتاب‌های گوناگونی به شناسایی عوامل انسانی، مدیریتی و الگوی کنونی که باعث نارسایی در سیستم بانکداری اسلامی شده‌اند، پرداخته‌اند؛ از جمله:

میسمی و قلیچ (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی»، ۱۰ مورد از مهم‌ترین چالش‌های وضع موجود در نظام بانکی بدون ربا در کشور را مورد توجه قرار داده و به ارایه راه‌حل‌هایی در هر مورد پرداخته‌اند.

موسویان (۱۳۹۰)، در کتابی تحت عنوان «طرح تحول نظام بانکی، اصلاح قانون و الگوی عملیاتی بانکداری بدون ربا»، به بررسی مشکلاتی که در الگوی کنونی بانکداری بدون ربا وجود دارد پرداخته و در ادامه، الگویی را برای حل مشکلات مربوط به الگوی کنونی، ارایه کرده است.

محقق نیا (۱۳۸۸)، در کتابی تحت عنوان «ساختار بانکداری اسلامی و ارایه الگویی برای بانکداری اسلامی در ایران»، به بررسی عواملی که باعث نارسایی در سیستم بانکداری اسلامی در ایران می‌شود، به صورت جامع پرداخته و در ادامه، الگویی را برای برطرف کردن این نارسایی‌ها ارایه کرده است.

علوی (۱۳۸۸)، در کتاب «بانکداری بدون ربا: چالش‌ها و راهکارها»، ابتدا مشکلات سیستم بانکداری را در سه بخش بررسی کرده است: ۱- مشکلات بنیادین ۲- مشکلات اجرایی، ۳- مشکلات عمومی، سپس به ارایه راهکار برای رفع این مشکلات پرداخته است.

آجلونی و دیگران (۲۰۱۳)، کارایی بانک‌های اسلامی اردن و کارایی نسبی هر بانک را طی سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۰۵، با استفاده از مدل DEA، با فرض بازدهی ثابت نسبت به مقیاس و محاسبه نسبت‌های مالی، مورد ارزیابی قرار دادند. در این تحقیق با بکارگیری چهار متغیر ورودی (سپرده‌ها، دارایی‌های ثابت، هزینه‌ها و حقوق صاحبان سهام) و دو متغیر خروجی (تسهیلات و دیگر دارایی‌های درآمدزا)، نشان دادند که در طول دوره مورد بررسی بانک‌های اسلامی اردن همواره کارآ بوده و نوسان‌های قابل توجهی نداشتند. به عقیده آنها، در رتبه‌بندی بانک‌ها با استفاده از روش DEA و نسبت‌های مالی، تفاوت معنی‌داری وجود ندارد و مدیران بانک‌های اسلامی اردن بایستی کارایی بانک‌ها را از طریق بهبود در تخصیص و استفاده بهینه از منابع برای تولید محصولات نهایی، افزایش دهند.

تاهیر و دیگران (۲۰۱۱)، به ارزیابی کارایی فنی و مدیریتی بانک‌های اسلامی در چهار منطقه آفریقا، آسیای دور و مرکزی، اروپا و خاورمیانه در دوره زمانی ۲۰۰۸-۲۰۰۳ با استفاده از روش ناپارامتری تحلیل پوششی داده‌ها پرداختند. آنها با بکارگیری تسهیلات و دارایی‌های درآمدزا به‌عنوان متغیر خروجی و سپرده‌ها و هزینه‌های بالاسری به‌عنوان متغیر ورودی، دریافتند که بانک‌های اسلامی از لحاظ مدیریتی ناکارآ بوده و با استفاده از مجموعه‌ای از آزمون‌های پارامتری و ناپارامتری، نشان دادند که تفاوت معنی‌داری در کارایی بانک‌ها از لحاظ اندازه وجود دارد و بانک‌ها بزرگ‌تر نسبت به بانک‌های متوسط از کارایی بیشتری برخوردار هستند؛ لیکن، مناطق مختلف جغرافیایی تأثیری بر کارایی بانک‌ها ندارند.

ابراهیم انور و همکاران (۲۰۱۰)، با استفاده از فن تحلیل پوششی داده‌ها و با به کارگیری چندین شاخص کارایی و تغییرات بهره‌وری، به ارزیابی کارایی فنی ۱۲ بانک اسلامی، بر حسب مقادیر کارایی ناشی از مقیاس و کارایی ناشی از مدیریت در سودان، طی دوره ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸، پرداختند. آنها با بکارگیری دو متغیر ورودی (حقوق و دستمزد و سپرده‌ها) و دو متغیر خروجی (تسهیلات و سود خالص)، نشان دادند که در میان دوازده بانک مورد بررسی، تنها دو بانک بزرگ سودان از نظر کارایی فنی در سطح بالایی قرار دارند. درحالی‌که، کوچک‌ترین بانک نمونه با مالکیت خصوصی از نظر مدیریتی، کارآ بوده؛ لیکن، از لحاظ کارایی فنی ناشی از مقیاس، ناکارآ بوده است. لذا، نتایج نشان می‌دهد که نوع مالکیت

بانک‌ها در کارآیی فنی ناشی از مقیاس و مدیریتی آنها بی‌تأثیر بوده و در مقابل، اندازه بانک‌ها عامل مهمی در کارآیی فنی ناشی از مقیاس به شمار می‌رود.

مبانی نظری

اسلام مکتبی کامل و جامع است که برای ابعاد گوناگون زندگی فردی و اجتماعی انسان برنامه و هدف ارائه کرده است. احکام و آموزه‌های اقتصادی شریعت اسلام بسیار گسترده است تا حدی که بخش بزرگی از کتب فقهی، تحت عنوان "عقود اقتصادی (بیع، مشارکت، مضاربه و...) و مکاسب محرمه" به بررسی این احکام پرداخته اند. در مقابل، بعضی از راه‌های کسب درآمد ممنوع شده است که از جمله می‌توان به حرمت ربا، اکل مال به باطل، غرر و ضرر اشاره کرد. مجموعه‌ی این احکام، نظام مشخصی را برای به‌کارگیری سرمایه در فعالیت‌های اقتصادی ارائه می‌کند که به آن «نظام مالی اسلام» می‌گویند.

نظام بانکداری اسلامی بخشی از یک نظام مالی اسلامی را تشکیل می‌دهد که دارای ویژگی‌ها و اهدافی است. یک بانک اسلامی (بانکی که براساس سیستم بانکداری اسلامی عمل می‌کند) دارای ویژگی‌هایی مانند حذف ربا از سیستم بانکی، انجام قراردادهای براساس عقود اسلامی، توزیع عادلانه تسهیلات بانکی بین بخش‌ها و اقشار مختلف جامعه، تعیین عادلانه نرخ سود، رعایت اخلاق اسلامی و... است. همچنین، یک بانک اسلامی دارای اهدافی است که از آن جمله می‌توان به: ۱ - استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل، به منظور تنظیم گردش درست پول و اعتبار در جهت سلامت و رشد اقتصاد کشور؛ ۲ - فعالیت در جهت تحقق اهداف و سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی دولت جمهوری اسلامی؛ ۳ - ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش تعاون عمومی و قرض‌الحسنه، از طریق جذب و جلب وجوه آزاد و اندوخته‌ها و پس‌اندازها و سپرده‌ها، و بسیج و تجهیز آنها در جهت تأمین امکانات کار و سرمایه‌گذاری؛ ۴ - حفظ ارزش پول و ایجاد تعادل در موازنه پرداخت‌ها و تسهیل مبادلات بازرگانی؛ ۵ - تسهیل در امور پرداخت‌ها و دریافت‌ها و مبادلات و معاملات و سایر خدماتی که به‌موجب قانون به عهده بانک گذاشته می‌شود و... اشاره کرد (موسویان، ۱۳۹۰).

در سیستم بانکداری اسلامی، بانکی از لحاظ عملی پایبند به بانکداری اسلامی است که ویژگی‌های فوق را دارا باشد و برای رسیدن به اهداف ذکر شده تلاش کند. بدین‌منظور، برای رسیدن به این اهداف، عوامل مختلفی تاثیرگذار هستند که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به عوامل انسانی و مدیریتی اشاره کرد.

در زمینه عوامل انسانی و مدیریتی مشکلاتی وجود دارد که برای رسیدن به اهداف و همچنین پایبندبودن به اهداف بانکداری اسلامی، لازم است این مشکلات و نارسایی‌ها شناسایی و برای رفع آن‌ها راهکارهایی ارائه شود. در ادامه به بررسی و شناسایی مشکلاتی که در زمینه انسانی و مدیریتی وجود دارد و تاثیرگذار است، می‌پردازیم.

عوامل انسانی: منظور از عوامل انسانی، عواملی است که در تصمیم‌های اجرایی بانک‌ها نقشی ندارند و شامل دو بخش مشتریان و کارمندان سطح شعب می‌شود.

عوامل مدیریتی: منظور از عوامل مدیریتی، عواملی است که در تصمیم‌های اجرایی بانک‌ها نقش و قدرت تصمیم‌گیری دارند و شامل دو بخش مدیران داخلی بانک‌ها و مدیریت بانک مرکزی می‌شود.

۱- عوامل انسانی

۱-۱- مشتریان

۱-۱-۱- ضعف نظام آموزشی

با تصویب قانون بانکداری بدون ربا، انتظار این بود که رسانه‌های گروهی و به‌طور اخص صدا و سیما، برای آشنایی عامه مردم با نظام بانکداری بدون ربا، برنامه‌های مدونی را به اجرا می‌گذاشتند. نه تنها این امر در آغاز کار اجرا نشد، بلکه هنوز هم برنامه‌های مدون و معینی برای معرفی نظام بانکداری بدون ربا، اجرا نشده است (میرجلیلی، ۱۳۷۴، ص ۱۰۲).

۱-۱-۲- تصور نظام بانکداری ربوی در جامعه

براساس تحقیقاتی که انجام شده است، درصد کمی از مردم با ماهیت بانکداری اسلامی آشنا هستند و مردم بیش‌تر تصور بانکداری ربوی را دارند.

۱-۱-۳- ضعف فرهنگ اقتصادی اسلام در جامعه

همان‌گونه که شهید صدر در کتاب بانکداری بدون ربای خود اشاره کرده است، بانکداری اسلامی هنگامی در جامعه تحقق می‌یابد که فرهنگ و دیگر ارکان و نهادهای موجود در جامعه، اسلامی باشد و در غیر این صورت بهترین نام برای نظام بانکداری همان بانکداری بدون ریاست (صدر، ۱۳۶۰: ص ۶).
فرهنگ اقتصادی اسلام شامل: فرهنگ قرض الحسنه، فرهنگ سرمایه‌گذاری، فرهنگ انصاف در مشارکت، فرهنگ انفاق و فرهنگ اعتماد متقابل است.

۱-۲- کارمندان شعب

۱-۲-۱- آموزش کارمندان بانک

بانکی که براساس سیستم بانکداری اسلامی عمل می‌کند، در فعالیت‌های گوناگون اقتصادی وارد می‌شود و بنابراین باید از مسایل تخصصی فعالیت‌های اقتصادی آگاهی داشته باشد. شوربختانه، در زمان آغاز بانکداری اسلامی، آموزش هم از لحاظ کیفی و هم از لحاظ کمی، کافی نبود و تناسبی میان آموزش گیرندگان و نیاز گسترده‌ی سیستم بانکی، وجود نداشت.

۲- عوامل مدیریتی

۱-۲- مدیریت داخلی بانک‌ها

۱-۱-۲- ضعف یک نظام نظارتی کارآمد

در بانکداری و به‌ویژه، بانکداری اسلامی، نظارت یک نقش اساسی را بازی می‌کند. موضوع اصلی نظارت عبارتست از کنترل عملکرد، زمان و هزینه طرح. اگر نظارت بر فعالیت سیستم نباشد، همواره این امکان وجود دارد تا انحراف یا اختلالی در روند فعالیت اعضای سیستم صورت پذیرد. نظارت بر روند مصرف تسهیلات، نظارت بر قراردادهای مشارکتی، جلوگیری از رشوه و جلوگیری از وقوع قراردادهای ربوی، از جمله مواردی هستند که یک نظام نظارتی کارآمد باید داشته باشد (علوی، ۱۳۸۸: ص ۶۷).

۲-۱-۲- جایگاه غیرواقعی قرض‌الحسنه

نزدیک به ۱۰٪ منابع بانکی را سپرده‌های قرض‌الحسنه تشکیل می‌دهند که توسط سپرده‌گذاران، به انگیزه مصرف در امور خیریه و اعطای قرض‌الحسنه در بانک‌ها سپرده‌گذاری شده‌اند. لیکن، به‌رغم انگیزه‌های معنوی مردم، بانک‌ها ناجوانمردانه حتی این وجوه را در امور دیگر و اعطای تسهیلات سودآور به کار می‌برند (محقق نیا، ۱۳۸۸: ص ۱۸۹).

۲-۱-۳- کاستی‌های سیستم حسابداری

طبق ضوابط سیستم حسابداری موجود در بانک‌ها، کلیه سپرده‌ها (اعم از قرضی و وکالتی) در ستون بدهی ترازنامه بانک‌ها ثبت می‌شود و هیچ سیستم حسابداری مجزایی برای ثبت مانده حساب‌های سپرده سرمایه‌گذاری (وکالتی) وجود ندارد (محقق نیا، ۱۳۸۸: ص ۱۸۸).

۲-۱-۴- اعمال سلیقه شخصی و سیستماتیک نبودن تصمیم‌های اجرایی

بانک واسطه میان واحدهای دارای منابع مازاد و واحدهای داری کمبود منابع است. این ویژگی باعث می‌شود بانک قدرت زیادی در هدایت جریان‌های اقتصادی داشته باشد. اعمال سلیقه شخصی در انتخاب پروژه‌های تحت حمایت مالی بانک و مواردی از این قبیل، باعث می‌شود تا منابع به‌صورت سیستماتیک جهت‌دهی نشود و آثار سوئی به‌جای بگذارد (محقق نیا، ۱۳۸۸: ص ۱۹۷).

۲-۱-۵- تصور نادرست نظام بانکداری ربوی در جامعه

به‌طور طبیعی، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، موج اسلامی کردن احکام و قوانین به اقتصاد و بانک هم تعمیم داده شد. لیکن، به دلیل ناشناخته بودن بانکداری غیرربوی، هم از لحاظ تجربی و هم از لحاظ نظری، انگیزه کافی برای ایجاد تحول در ساختار و عملکردها به وجود نیامد. کارگزاران نظام بانکی با پذیرش صوری قانون، برداشت‌های سنتی از عملیات بانکی و تجارب پیشین خود را به اجرا گذاشتند. این تصور شامل توزیع ناعادلانه ریسک و

بازده ونحوه انعقاد قرارداد بین بانک و متقاضیان تسهیلات و مشخص کردن نرخ سود علی الحساب در ابتدای معامله می شود (علوی، ۱۳۸۸: ص ۶۹).

۲-۱-۶- عدم شفافیت در سیستم بانکی

در نظام بانکی، همه چیز محرمانه است و اطلاعات حتی از مدیران میانی بانکها هم مخفی نگه داشته می شود. به دلیل عدم شفافیت در نظام بانکی، در مواردی که تخلفی صورت می گیرد، کشف آن نیازمند طی فرآیند اطلاعاتی، بازرسی و بازرجویی است؛ نه فرآیندی اقتصادی و متناسب با رویه‌ی متعارف بانکداری در جهان.

۲-۱-۷- فقدان نظام رتبه بندی اعتباری

معاملات بانکی باید از نظر ریسک مشتریان و همچنین مقصد و منشاء پول، همواره قابل کنترل و بررسی باشد. کمبودهایی از قبیل رتبه بندی مشتریان، به عدم شفافیت دامن می زند و در نظام بانکی کشور، زمینه بروز مفاسد اقتصادی را فراهم می کند.

۲-۱-۸- کوتاهی در ابلاغ اطلاعات به بانک مرکزی و استعلام از آن

برای جلوگیری از اخذ تسهیلات از چند شعبه توسط یک متقاضی، شعبه های بانکها باید اطلاعات مربوط به تسهیلات را در اختیار بانک اطلاعاتی بانک مرکزی قرار دهند؛ لیکن، شوربختانه در این امر کوتاهی می شود و این امر باعث می شود که افراد فرصت طلب و سودجو تسهیلات زیاد و بدون حساب و کتاب از بانکها دریافت کنند و در راه مقاصد سودگرانه در بازارهای کاذب از این منابع استفاده کنند (علوی، ۱۳۸۸: ص ۸۰).

۲-۱-۹- مشکل وثیقه در بسیاری از تسهیلات اعتباری

هنگامی که بانک وامی را به مشتری ارائه می کند، همواره این احتمال وجود دارد که وام گیرنده اقدام به بازپرداخت وام نکند. لذا، بانک باید ابزارهای فشاری در دست داشته باشد تا هنگام بروز این مشکلات، از خود در برابر ضررهای احتمالی دفاع کند. اخذ وثیقه مشکلاتی

را در جامعه ایجاد می‌کند که مهم‌ترین آن‌ها ایجاد تبعیض در اعطای وام و طولانی‌شدن مراحل اخذ وام است، (علوی، ۱۳۸۸: ص ۸۳).

۲-۱-۱۰- رقابت با مردم به جای واسطه‌گری و شراکت با آنها

بانک‌ها به لحاظ نقش واسطه‌گری که در ذات آنها وجود دارد، به‌عنوان شریک مردم در فعالیت‌های اقتصادی، عمل می‌کنند. ایفای نقش واسطه‌گری، موجب می‌شود که افراد دارای وجوه مازاد با کسانی که با کمبود منابع روبه‌رو هستند، شریک شوند. شوریختانه، عملکرد سیستم بانکی کشور در مواردی، به رقابت با مردم به‌جای واسطه‌گری در شراکت آنها منجر شده است. حضور در بازار سرمایه و افزایش سرمایه‌گذاری مستقیم بانک‌ها و عدم همکاری با مردم در بازار سرمایه، موجب خروج بانک‌ها از واسطه‌گری، شده است (محقق‌نیا، ۱۳۸۸: ص ۱۹۶).

۲-۱-۱۱- وجود رقابت ناسالم میان بانک‌ها

بین بانک‌ها در زمینه جذب سپرده‌ها و تخصیص منابع رقابت وجود دارد. برای شعب اهدافی توسط واحدهای ستادی تعیین و ابلاغ می‌شود و چنانچه به آن اهداف نرسند منجر به تعویض مسوول شعبه و یا پرسش از ایشان خواهد شد (علوی، ۱۳۸۸: ص ۸۹).

۲-۱-۱۲- ضعف در بخش حقوقی

با این که در تمامی بانک‌ها، بخش حقوقی فعال است، لیکن به‌طور کلی، نظام بانکی کشور از توانایی بالایی در بخش حقوقی برخوردار نیست و قراردادهای آنقدر شفاف و بی‌عیب و نقص نوشته نمی‌شوند تا هر زمان که بانکی قصد وصول مطالبات خود را داشته باشد، بتواند به اتکای آن اجراییه صادر کند (علوی، ۱۳۸۸: ص ۸۱).

۲-۱-۱۳- استفاده از عقود کوتاه‌مدت

با توجه به این که بانک‌ها بیش‌تر متمایل هستند که اصل و سود تسهیلات اعطایی در کوتاه‌ترین مدت به بانک بازگردد، از این‌رو استفاده از عقودی که در مدت زمانی کوتاه

بازگشت می‌یابد، کاربرد بیش‌تری دارد. البته، این مشکل ناشی از ساختارهای قانونی نظام بانکی کنونی است. در قانون کنونی، بانک از یک سو، می‌بایست اصل و سود سپرده را بپردازد و از سوی دیگر، از عقود مشارکتی استفاده کند. به‌طور یقین، این دو با هم قابل جمع نیستند.

۲-۲- مدیریت بانک مرکزی

۱-۲-۲- فقدان نظام رتبه‌بندی اعتباری

در اکثر کشورها، موسسات اعتباری دارای رتبه اعتباری هستند. رتبه‌ی هر بانک بیانگر آن است که سپرده‌گذاری در آن، با چه میزان ریسک همراه است. لیکن، در ایران این رتبه‌بندی وجود ندارد و معلوم نیست که اعتبار کدام بانک بیش‌تر است و هیچ شاخصی هم برای رتبه‌بندی بانک‌ها تعریف نشده است.

۲-۲-۲- نارسایی ابزار پولی

در بانکداری اسلامی، برخی از ابزارهای پولی مانند خرید و فروش اوراق قرضه و نرخ تنزیل ممنوع است. ابزارهای مورد استفاده در این نظام هم ناکارآ هستند.

۳-۲-۲- الزامات قانونی در بانکداری اسلامی

در برخی موارد، بایدهایی که از سوی بانک مرکزی ابلاغ می‌شود باعث خدشه به موازین شرعی می‌شود. به‌عنوان مثال، قراردادن سپرده قانونی نزد بانک مرکزی روی سپرده سرمایه‌گذاری مدت دار باعث مخدوش شدن رابطه وکیل و موکل در این سپرده می‌شود، (محقق نیا، ۱۳۸۸: ص ۱۸۷).

۴-۲-۲- تسهیلات تکلیفی

تسهیلات تکلیفی تسهیلاتی است که دولت بانک‌ها را ملزم به پرداخت آن می‌کند. به‌دلیل وکیل بودن بانک‌ها در به‌کارگیری منابع سپرده‌گذاران، زیان ناشی از تسهیلات تکلیفی (نسبت به تسهیلات در اختیار بانک‌ها) به سپرده‌گذاران تحمیل می‌شود و این

موضوع با نص صریح ماده (۱) فصل اول قانون بانکداری بدون ربا تحت عنوان «استقرار نظام پولی و اعتباری بر مبنای حق و عدل»، در تعارض است. افزون بر این، تسهیلات پرداختی بانک‌ها باعث می‌شود تا آزادی عمل از سیستم بانکی گرفته شود و بخش خصوصی کم‌تر بتواند از تسهیلات استفاده کند، (علوی، ۱۳۸۸: ص ۸۶).

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه‌های پژوهش عبارتند از:

یکم: مدیریت داخلی بانک‌ها، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی سهم معنی‌داری دارد.

دوم: مدیریت بانک مرکزی، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی سهم معنی‌داری دارد.

سوم: مشتریان که از عوامل انسانی می‌باشند، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی سهم دارند و این سهم معنی‌دار است.

چهارم: کارمندان شعب که از عوامل انسانی هستند، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی سهم معنی‌داری دارد.

پنجم: مشکلات مربوط به الگوی بانکداری کنونی، در عدم پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی تاثیرگذار است و سهم معنی‌داری دارد.

روش تحقیق و جامعه آماری

این پژوهش، بر حسب هدف یا نتیجه، پژوهشی کاربردی است و روش پژوهش با توجه به موضوع، پیمایشی است. در این پژوهش، از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و نیز روش میدانی (پرسشنامه) استفاده شده است.

برای کاهش اشتباه در پاسخ‌های پاسخ‌دهندگان، بایستی دو موضوع مهم مورد توجه قرار گیرد تا تحقیقات از اعتبار لازم برخوردار شود. این دو موضوع عبارتند از: پایایی و روایی تحقیق.

پایایی و روایی تحقیق

پایایی ابزار که از آن به اعتبار، دقت و اعتمادپذیری نیز تعبیر می شود، عبارت است از اینکه اگر یک وسیله اندازه‌گیری که برای سنجش متغیر و صفتی ساخته شده است، در شرایط مشابه در زمان یا مکان دیگر مورد استفاده قرار گیرد، نتایج مشابهی از آن حاصل شود. به عبارت دیگر، ابزار پایا یا معتبر ابزاری است که از خاصیت تکرارپذیری و سنجش نتایج یکسان برخوردار باشد، (حافظ نیا، ۱۳۸۷). به منظور بررسی اعتبار^۱ پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ^۲ استفاده شده است. فرمول محاسبه ضریب پایایی (آلفای کرونباخ) به شرح زیر است:

$$r_a = \frac{J}{J-1} \left(1 - \frac{\sum_{j=1}^n s_j^2}{S^2} \right)$$

که در آن:

تعداد زیر مجموعه‌های سؤال‌های پرسشنامه یا آزمون = J

واریانس زیرآزمون = S_j^2

واریانس کل پرسشنامه یا آزمون = S^2

اعتبارهای کم‌تر از ۰/۶ معمولاً ضعیف، دامنه ۰/۷ قابل قبول و بیش از ۰/۸ خوب تلقی می شود. البته، هر چه ضریب اعتبار به عدد یک نزدیک‌تر شود بهتر است. روایی آزمون، به توانایی ابزار مورد نظر در اندازه‌گیری صفتی که آزمون برای اندازه‌گیری آن ساخته شده است، اشاره دارد. چنانچه وسیله جمع‌آوری اطلاعات از جامعیت و مانعیت کافی برخوردار نباشد و نتواند همه آنچه را که مد نظر پژوهشگر است به درستی اندازه‌گیری کند و یا نتواند مانع سنجش آن چیزی که نمی‌خواهیم بسنجیم شود، در این صورت، نتایج حاصل دور از واقعیت خواهد بود. به منظور پیش‌گیری از این مشکل، باید اعتبار علمی پرسشنامه تحقق یابد، (کوپرو چندلر، ۲۰۰۳: ۳۴۰).

¹ Reliability

² Cronbach's alpha

منظور از روایی این است که محتوای ابزار یا سوال‌های مندرج در ابزار، به‌طور دقیق متغیرها و موضوع مورد مطالعه را بسنجد. معمول‌ترین تعریف روایی با سوال زیر آغاز می‌شود:

آیا آنچه را که فکر می‌کنیم اندازه می‌گیریم، به‌طور یقین اندازه می‌گیریم؟ برای تعیین روایی پرسشنامه از اعتبار محتوا و اعتبار سازه استفاده شده است (ساندرس، ۲۰۰۰: ۲۱۰). رابطه بین روایی و پایایی از این قرار است که یک آزمون باید پایا باشد تا بتواند روا باشد. اگر آزمونی در هر بار روی تعدادی نمونه نتایج مختلفی به دست بدهد، آن آزمون یک آزمون پایا نخواهد بود و در واقع هیچ چیز را به درستی اندازه نخواهد گرفت و اگر یک آزمون چیزی را به درستی اندازه‌گیری نکند، هیچ اطلاعات مفیدی به ما نخواهد داد. پس برای اینکه آزمون روا باشد باید نخست پایا باشد، یعنی پایایی شرط روایی است، لیکن روایی برای پایایی ضروری نیست (کلانتری، ۱۳۸۲).

بررسی روایی^۱ پرسشنامه به دلیل نوع روش تحقیق پیمایشی (دلفی) و پایین بودن تعداد نمونه، به‌منظور بالابردن سطح تخصص انجام نشده است. برای تعیین توزیع داده‌ها از آزمون کولموگروف-اسمیرنف استفاده می‌شود. این آزمون نحوه توزیع داده‌ها را تعیین می‌کند. بر اساس نتایج این آزمون، استفاده از آمار پارامتریک، یا ناپارامتریک مشخص می‌شود. در صورتی که توزیع داده‌ها نرمال باشد از آزمون‌های آمار پارامتریک استفاده می‌شود و اگر توزیع جامعه غیرنرمال باشد از آزمون‌های آمار ناپارامتریک، استفاده می‌شود.

برای استنباط آماری در مورد میانگین جامعه، به دلیل نوع روش تحقیق و پایین بودن تعداد نمونه و به‌منظور بالا بردن سطح تخصص، آزمون نرمال بودن انجام نشده و از میانگین نمونه آزمون T تک نمونه‌ای^۲ استفاده شده است. آزمون میانگین یک جامعه بر مبنای توزیع T، یک آزمون پارامتری است که در آن به این موضوع پرداخته می‌شود که میانگین یک جامعه، به چه میزان از یک مقدار ثابت بیش‌تر و یا کم‌تر است. محاسبات آماری با استفاده از بسته نرم افزاری SPSS انجام گرفته است.

^۱ Construct Validity

^۲ One-Sample T-Test

جامعه آماری، شامل متخصصان امور بانکی و بانکداری و مدیران ارشد بانکها است که تعداد ۳۰ تن از این افراد انتخاب و پرسشنامه‌ای با مجموعه‌ی پرسش‌هایی در ۵ محور، بین آنها توزیع شد. محور یکم در حوزه مدیریت داخلی بانکها و محور دوم در حوزه مدیریت بانک مرکزی است. این دو محور بر پایه عوامل مدیریتی هستند. محور سوم در حوزه مشتریان و محور چهارم در حوزه کارمندان شعب است. این دو محور بر پایه عوامل انسانی هستند. محور پنجم در حوزه مشکلات الگوی کنونی بانکداری است.

این پرسشنامه به‌گونه‌ای طراحی شده است که پاسخ‌دهندگان میزان سهم و تاثیر شاخص‌ها را در موضوع ذکر شده براساس طیف لیکرت ۶ تایی، ارایه می‌کنند.

یافته‌های پژوهش

در جدول شماره یک تحلیل توصیفی از داده‌های مستخرج از ۳۰ پرسشنامه ارایه می‌شود.

جدول شماره ۱: تحلیل توصیفی داده‌های پرسشنامه

ردیف	پرسش‌ها	عدم رابطه فراوانی/درصد	خیلی کم فراوانی/درصد	کم فراوانی/درصد	متوسط فراوانی/درصد	زیاد فراوانی/درصد	خیلی زیاد فراوانی/درصد	میانگین
محور یکم: مدیریت داخلی بانک‌ها								
۱	نظارت بر قراردادهای مشارکتی	۰	۳	۱۰	۵	۳۶٫۷	۸	۳۶
۲	نظارت بر روند مصرف تسهیلات	۰	۲	۱۰	۹	۳۳٫۳	۶	۳٫۵
۳	جلوگیری از رشوه	۰	۱	۱۳٫۳	۷	۳۳٫۳	۸	۳۶٫۶
۴	جلوگیری از وقوع قراردادهای ربوی در اجرا	۴	۳	۱۰	۴	۱۳٫۳	۹	۳٫۱۳
۵	جایگاه غیرواقعی قرض‌الحسنه	۰	۰	۳٫۴	۷	۳۳٫۲	۱۲	۴٫۱
۶	کاستی‌های سیستم حسابداری	۱	۰	۱۶٫۶	۷	۱۶٫۶	۱۲	۴٫۳۹
۷	اعمال سلیقه شخصی و سیستماتیک نبودن تصمیم‌های اجرایی	۱	۱	۳٫۵	۶	۳۳٫۳	۱۱	۳٫۹۳
۸	توزیع ناعادلانه ریسک و بازده	۱	۱	۳٫۵	۵	۱۶٫۷	۱۲	۴

۳۶۶	۱۱	۸	۷	۰	۲	۲	نحوه انعقاد قرارداد بین بانک و متقاضیان تسهیلات	۹
۳۶۶	۳۶۶	۲۶۶	۲۳.۴	۰	۶.۷	۶.۷		
۳.۹۶	۱۱	۱۲	۵	۰	۱	۱	عدم شفافیت در سیستم بانکی	۱۰
۳.۹۶	۳۶۶	۴۰	۱۶.۷	۰	۳.۳۵	۳.۳۵		
۳.۹	۱۳	۹	۴	۴	۰	۰	فقدان نظام رتبه‌بندی مالی	۱۱
۳.۹	۴۳.۴	۳۰	۱۳.۳	۱۳.۳	۰	۰		
۴	۷	۱۰	۸	۳	۲	۰	کوتاهی در ابلاغ اطلاعات به بانک مرکزی و استعلام از آن	۱۲
۴	۲۳.۴	۳۳.۳	۲۶.۶	۱۰	۶.۷	۰		
۳.۴	۳	۱۳	۸	۵	۱	۰	مشکل وثیقه در بسیاری از تسهیلات اعتباری	۱۳
۳.۴	۱۰	۴۳.۵	۲۶.۵	۱۶.۶	۳.۴	۰		
۳.۲	۶	۸	۱۰	۲	۰	۴	رقابت با مردم به جای واسطه‌گری	۱۴
۳.۲	۲۰	۲۶.۴	۳۳.۳	۷	۰	۱۳.۳		
۳.۷	۶	۶	۱۰	۵	۲	۱	وجود رقابت ناسالم میان بانک‌ها	۱۵
۳.۷	۲۰	۲۰	۳۳.۳	۱۶.۴	۷	۳.۳		
۳.۵۶	۴	۱۱	۱۱	۴	۰	۰	ضعف در بخش حقوقی	۱۶
۳.۵۶	۱۳.۴	۳۶.۶	۳۶.۶	۱۳.۴	۰	۰		
۳.۶۶	۱۳	۳	۸	۴	۱	۱	استفاده از عقود کوتاه‌مدت	۱۷
۳.۶۶	۴۳.۴	۱۰	۲۶.۶	۱۳.۴	۳.۳	۳.۳		
محور دوم: مدیریت بانک مرکزی								
۳.۱۳	۸	۶	۹	۶	۱	۰	فقدان نظام رتبه‌بندی مالی	۱
۳.۱۳	۲۶.۶	۲۰	۳۰	۲۰	۳.۴	۰		
۳.۷۶	۹	۸	۸	۴	۰	۱	نارسایی ابزار پولی	۲
۳.۷۶	۳۰	۲۶.۶	۲۶.۶	۱۳.۴	۰	۳.۴		
۲.۸۶	۴	۸	۷	۴	۵	۲	الزامات قانونی در بانکداری اسلامی	۳
۲.۸۶	۱۳.۲	۲۶.۶	۲۳.۴	۱۳.۴	۱۶.۴	۷		
۳.۴	۹	۵	۹	۵	۰	۲	تسهیلات تکلیفی	۴
۳.۴	۳۰	۱۶.۵	۳۰	۱۶.۵	۰	۷		
محور سوم: مشتریان								
۴.۶	۲۰	۴	۴	۵	۰	۱	ضعف نظام آموزشی	۱
۴.۶	۶۶.۳	۱۳.۴	۱۳.۴	۱۶.۵	۰	۳.۴		
۴.۱۶	۱۶	۸	۲	۳	۱	۰	تصور نظام بانکداری ربوی در جامعه	۲
۴.۱۶	۵۳	۲۶.۶	۷	۱۰	۳.۴	۰		
۳.۳۶	۷	۹	۷	۶	۱	۰	فرهنگ قرض‌الحسنه	۳
۳.۳۶	۲۳.۳	۳۰	۲۳.۳	۲۰	۳.۴	۰		
۳.۸۶	۷	۸	۱۱	۴	۰	۰	فرهنگ سرمایه‌گذاری	۴
۳.۸۶	۲۳.۴	۲۶.۶	۳۶.۶	۱۳.۴	۰	۰		
۳.۵۶	۶	۱۳	۵	۴	۲	۰	فرهنگ انصاف در مشارکت	۵
۳.۵۶	۲۰	۴۳.۱	۱۶.۵	۱۳.۴	۷	۰		
۳.۴	۷	۹	۷	۵	۱	۱	فرهنگ انفاق	۶
۳.۴	۲۳.۴	۳۰	۲۳.۳	۱۶.۵	۳.۴	۳.۴		

۳.۳	۸ ۲۶.۵	۱۱ ۳۶.۵	۵ ۱۶.۵	۵ ۱۶.۵	۰ ۰	۱ ۳.۴	فرهنگ اعتماد متقابل	۷
محور چهارم : کارمندان سطح شعب								
۳.۶۳	۸ ۲۶.۵	۷ ۲۳.۳	۹ ۳۰	۴ ۱۳.۴	۱ ۳.۴	۱ ۳.۴	آموزش کارمندان بانک	۱
محور پنجم : الگوی بانکداری فعلی								
۳.۲۶	۸ ۲۶.۵	۱۱ ۳۶.۶	۷ ۲۳.۳	۲ ۶.۸	۱ ۳.۴	۱ ۳.۴	تعدد بیش از حد عقود	۱
۳.۶۶	۱۳ ۴۳.۲	۱۱ ۳۶.۶	۴ ۱۳.۴	۲ ۶.۸	۰ ۰	۰ ۰	عدم تناسب برخی عقود با ماهیت بانک	۲
۴.۱۶	۱۳ ۴۳.۳	۶ ۲۰	۵ ۱۶.۵	۳ ۱۰	۲ ۶.۸	۱ ۳.۴	صوری شدن عقود	۳
۳.۷۳	۱۱ ۲۶.۸	۸ ۲۶.۵	۱۰ ۳۳.۳	۱ ۳.۴	۰ ۰	۰ ۰	هزینه بالای اجرای صحیح برخی عقود	۴
۳.۹۶	۶ ۲۰	۱۱ ۳۶.۶	۱۲ ۴۰	۰ ۰	۰ ۰	۱ ۳.۴	عدم جامعیت و همخوانی سپرده‌ها با اهداف و سلیقه‌های سپرده‌گذاران	۵
۲.۶۶	۱۰ ۳۳.۵	۱۰ ۳۳.۵	۸ ۲۶.۵	۲ ۶.۵	۰ ۰	۰ ۰	عدم تناسب برخی از عقود با مقاصد مقتضای تسهیلات	۶
۳.۹۳	۹ ۳۰	۵ ۱۶.۵	۹ ۳۰	۵ ۱۶.۵	۲ ۷	۰ ۰	عدم بازپرداخت وام‌ها و ابهام فقهی در جریمه تاخیر	۷
۳.۴۶	۹ ۳۰	۱۰ ۳۳	۹ ۳۰	۲ ۷	۰ ۰	۰ ۰	ابهام در بحث جبران تورم در عقد قرض الحسنه	۸
۳.۸۶	۶ ۲۰	۸ ۲۶.۷	۹ ۳۰	۵ ۱۶.۵	۱ ۳.۴	۱ ۳.۴	خردنگری در فقه	۹
۳.۶	۷ ۲۳.۲	۱۱ ۳۶.۶	۹ ۳۰	۱ ۳.۴	۱ ۳.۴	۱ ۳.۴	وجود شروط ربوی در فرایند اعطای وام قرض الحسنه	۱۰
۳.۶۳	۷ ۲۳.۱	۱۲ ۴۰	۸ ۲۶.۷	۲ ۶.۸	۳ ۱۰	۱ ۳.۴	فضای بخت آزمایی در حساب‌های قرض الحسنه	۱۱
۳.۷	۹ ۳۰	۱۱ ۳۶.۶	۶ ۲۰	۴ ۱۳.۴	۰ ۰	۰ ۰	عدم رعایت لوازم عقد وکالت	۱۲
۳.۸۳	۸ ۲۶.۶	۱۰ ۳۳.۳	۸ ۲۶.۷	۳ ۱۰	۱ ۳.۴	۰ ۰	شروط مخالف مقتضای عقد وکالت	۱۳

درباره سوال‌های مربوط به محور یکم، تقریباً تمامی مصاحبه‌شوندگان بر این باور بودند که مدیریت داخلی بانک‌ها سهم به‌سزایی در عدم پایداری عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی دارند. از میان سوال‌های محور یکم، سوال ششم که کاستی‌های سیستم حسابداری را مطرح می‌کند، با بالاترین میانگین، بیش‌ترین تاثیر را در مدیریت داخلی بانک‌ها دارد. در محور دوم، تنها پرسش سوم که الزامات قانونی در بانکداری اسلامی را مطرح می‌سازد، دارای نمره میانگین پایینی است و بقیه مقادیر میانگین، بالاتر از ۳ است که نشان‌دهنده تاثیر زیاد شاخص‌های این قسمت است.

در محورهای سوم و چهارم نیز مقادیر میانگین، بالاتر از ۳ است.

در محور پنجم، تنها پرسش ششم که عدم تناسب برخی از عقود با مقاصد متقاضیان تسهیلات را مطرح می‌کند دارای مقدار میانگینی پایین‌تر از ۳ است که نشان‌دهنده این است که مصاحبه‌شوندگان اعتقاد دارند که این شاخص در موضوع مطرح شده، تاثیر زیادی ندارد.

بررسی اعتبار پرسش‌نامه

برای بررسی اعتبار پرسشنامه از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. با توجه به جدول شماره ۲، آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ است. این آمار بین ۰ و ۱ محاسبه می‌شود و هرچه مقادیر محاسبه شده به یک نزدیک‌تر باشد اعتبار یافته‌ها بیش‌تر است و به‌طور کلی، مقادیر آلفاهای ۰/۷ به بالا، قابل پذیرش است.

جدول شماره ۲: بررسی اعتبار و پایایی پرسشنامه

تعداد متغیر	مقدار آلفای کرونباخ
۴۲	۰.۷۲۰

بررسی سهم هر مولفه

برای بررسی سهم و تاثیر متغیرها و مولفه‌ها، با توجه به جدول شماره ۳، از جدول واریانس‌های تشریح شده و چرخش واریماکس استفاده شده است؛ به‌گونه‌ای که هر متغیری

که مقدار ویژه‌ای بزرگ‌تر از یک را داشته باشد، در تحلیل باقی می‌ماند و با توجه به چرخش واریمکس و اینکه متغیرهای یکم و دوم که مدیریت داخلی بانک‌ها و مدیریت بانک مرکزی هستند و تقریباً ۶۵٪ از تغییرپذیری واریانس‌ها را توضیح می‌دهند، مشخص شد که این دو متغیر، دارای بیش‌ترین سهم در بین ۵ متغیر اصلی این تحقیق است. مقدار ۵ متغیر اصلی (مدیریت داخلی بانک‌ها، مدیریت بانک مرکزی، مشتریان، کارمندان شعب و مشکلات الگوی بانکداری)، از تبدیل کل زیرشاخص‌ها به شاخص کل، به‌دست آمده است.

جدول شماره ۳: بررسی سهم و تاثیر متغیرها

اجزا	مقادیر ویژه			بار عاملی استخراج شده			بارهای عاملی چرخیده		
	مجموع	درصد واریانس	درصد تجمعی	مجموع	درصد واریانس	درصد تجمعی	مجموع	درصد واریانس	درصد تجمعی
۱	۲.۱۵۳	۴۳.۰۶۴	۴۳.۰۶۴	۲.۱۵۳	۴۳.۰۶۴	۴۳.۰۶۴	۲.۱۵۲	۴۳.۰۴۴	۴۳.۰۴۴
۲	۱.۰۹۴	۲۱.۸۸۰	۶۴.۹۴۴	۱.۰۹۴	۲۱.۸۸۰	۶۴.۹۴۴	۱.۰۹۵	۲۱.۹۰۰	۶۴.۹۴۴
۳	۰.۷۸۲	۱۵.۶۳۵	۸۰.۵۷۹						
۴	۰.۶۷۹	۱۳.۵۸۷	۹۴.۱۶۶						
۵	۰.۲۹۲	۵.۸۳۴	۱۰۰.۰۰۰						

آزمون فرضیه‌ها

براساس جدول شماره ۴، لازم است آزمون فرضیه‌های توصیفی، مبنی بر تفاوت میانگین که در ۵ محور ارایه شده، انجام شود.

جدول شماره ۴: آزمون T تک نمونه‌ای

آزمون	مقدار آزمون = ۲.۵						وضعیت پذیرش
	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	تفاوت میانگین نمونه و مقدار آزمون	فاصله اطمینان ۹۵٪ برای تفاوت میانگین نمونه و میانگین مورد آزمون		
					حداقل	حداکثر	
فرضیه یکم	۱۵.۵۲۹	۲۹	۰.۰۰۰	۱.۱۱۳۰۰	۰.۹۶۶۴	۱.۲۵۹۶	تایید
فرضیه دوم	۵.۸۸۳	۲۹	۰.۰۰۰	۰.۸۴۱۶۷	۰.۵۴۹۰	۱.۱۳۴۳	تایید
فرضیه سوم	۱۱.۴۸۹	۲۹	۰.۰۰۰	۱.۱۸۶۳۳	۰.۹۷۵۱	۱.۳۹۷۵	تایید
فرضیه چهارم	۴.۰۵۴	۲۹	۰.۰۰۰	۰.۹۶۶۶۷	۰.۴۷۹۰	۱.۴۵۴۴	تایید
فرضیه پنجم	۱۵.۶۱۸	۲۹	۰.۰۰۰	۱.۲۲۶۶۷	۱.۰۶۶۰	۱.۳۸۷۳	تایید

بر این اساس شواهدی مبنی بر رد شدن فرضیه‌ها مشاهده نشد.

پیشنهادها

پیش از اینکه به ارایه راهکارهایی برای برطرف کردن مشکلات قانون بانکداری بدون ربا بپردازیم، باید توجه داشته باشیم که این قانون براساس رویکرد فقه فلسفی نوشته و تنظیم نشده و بیش‌تر محصول نگاه فقه سنتی به احکام اسلامی بوده است. به بیان دیگر، قانون بانکداری بدون ربا مجموعه‌ای از احکام فقه فردی است که تلاش دارد تا نظام بانکداری غربی را در قالب عقود اقتصادی پیاده کند. ما در این بخش از مقاله، سعی کرده‌ایم که پیشنهادهایی را در جهت پایبندی عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی ارایه کنیم.

۱- تشکیل موسسات رتبه‌بندی

موسسات رتبه‌بندی اعتباری، مشتریان حقیقی و حقوقی بانک را از لحاظ ریسک اعتباری طبقه‌بندی می‌کنند و با این کار کمک شایانی در نحوه تخصیص اعتبارات بانکی خواهند کرد. ایجاد این گونه موسسات، یکی از بسترهای لازم برای حرکت به سوی قراردادهای مشارکتی است.

۲- ایجاد فرهنگ اقتصادی اسلام

همواره، یادگیری از طریق چشم قوی‌تر از گوش است. همین عامل باعث می‌شود تا رسانه‌ها و به‌ویژه رسانه‌های تصویری، به‌عنوان اصلی‌ترین ابزار در ایجاد فرهنگ اسلامی، مطرح باشند. افزون بر صدا و سیما، سایر نهادهای مسوول در حوزه فرهنگ، مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی و وزارت ارشاد نیز می‌بایست به وظایف خود در این زمینه عمل کنند.

۳- آموزش بانکداری بدون ربا

هنگامی نظام بانکداری اسلامی می‌تواند به‌صورت موفق عمل کند که کارکنان و مشتریان از نحوه قراردادهای و مکانیزم عملیات بانک اطلاع داشته باشند. برای این کار لازم است تا آموزش‌هایی برای کارکنان بانک و مشتریان (مانند برنامه‌های آموزشی در رسانه ملی، آموزش عمومی در مدارس، ایجاد مکانیزم اطلاع‌رسانی در داخل شعب و ...) ارائه شود.

۴- تقویت سیستم متمرکز اطلاع‌رسانی

در بانک مرکزی ایران، مرکزی برای جمع‌آوری اطلاعات اعتباری به‌وجود آمده است که بانک‌ها باید در صورت پرداخت تسهیلات به مشتریان توسط شعب را به بانک مرکزی اطلاع دهند تا سایر بانک‌ها در زمان اعطای تسهیلات اعتباری به مشتریان خود، بتوانند از این مرکز در مورد این که متقاضی دریافت تسهیلات چه مبالغی از سایر بانک‌ها دریافت کرده است، کسب اطلاع کنند. شوربختانه، در این خصوص هم بانک‌ها و هم مرکز ضعیف عمل می‌کنند. لذا، پیشنهاد می‌شود مرکز اطلاعاتی مورد نظر، فعال‌تر شده و ترتیبی اتخاذ شود تا بانک‌ها موظف

شوند اطلاعات لازم در مورد تسهیلاتی که در قالب عقود اسلامی پرداخت می‌کنند را به این مرکز ارسال کنند و در هنگام پرداخت تسهیلات نیز از این مرکز استعلام کنند.

۵- تقلیل تغییرات قوانین اجرایی بانکی

تعدد بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌ها در مورد عقود مختلف و عدم اطلاع دقیق و کامل مسوولان اجرایی از این‌گونه بخشنامه‌ها باعث سردرگمی آنان شده و موجب شده است تا در مورد نحوه‌ی اجرای تقسیم سود، سقف پرداخت یا مدت زمان انجام عقود، به شکل‌های مختلف در بانک‌ها عمل شود. به‌همین منظور، می‌بایست سیاستی اتخاذ شود تا نحوه‌ی اجرای عقود در تمام بانک‌ها به‌صورت یکسان باشد و تمام بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌هایی که تاکنون در رابطه با هر یک از عقود صادر شده است در صورت امکان، تلفیق و به‌صورت کم‌حجم و قابل فهم ارایه شود.

۶- تشکیل اداره امور وثیقه‌ها

برای کاهش دیوانسالاری در نظام بانکی، لازم است تا تمام امور ثبتی و اداری مربوط به وثیقه‌ها در مرکز واحدی، زیر نظر بانک مرکزی انجام شود. با تشکیل این مرکز، بخش بزرگی از توان بانکی، آزاد شده و افزون بر این، متمرکز بودن این اداره سبب می‌شود تا کلاهبرداری‌هایی از قبیل تعدد وثیقه‌گذاری با یک سند، برطرف شود.

۷- راه‌اندازی مراکز مشاوره فقهی برای مشتریان و کارکنان

وجود مراکز مشاوره فقهی در حوزه معاملات بانکی، می‌تواند مشتریان و کارکنان نظام بانکی کشور را ترغیب و هدایت کنند تا ضمن رفع شبهات شرعی، روش درست اجرای عقود اسلامی برای انواع نیازهای مالی را بکارگیرند.

۸- طراحی و استقرار نظام انگیزشی و بازدارنده

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های یک نظام اداری، داشتن نظام تشویق و تنبیه درست است. تعریف ضوابط و اعمال نظارت بر آن، الزاماً باعث اجرای دقیق ضوابط تنظیمی نمی‌شود. به همین دلیل باید ابزارهای موثر انگیزشی، از قبیل ارتقای شغلی، کارانه و مانند آنها، مورد توجه قرار گیرد تا با به‌کارگیری آن، کارکنان شعب و متصدیان اعتباری تشویق و ملزم به اجرای آن شوند.

۹- ایجاد و استقرار نظام نظارت شرعی

بدیهی است که تعریف ضوابط و استقرار نظام‌های انگیزشی و بازدارنده و اکتفا کردن به آموزش کارکنان، موجب اجرای دقیق ضوابط و مقررات نخواهد شد و این مهم، مستلزم نظارت مستمر و دقیق بر اجرای ضوابط فقهی است. به همین منظور، باید کارگروهی متشکل از عالمان فقهی و متخصصان امور اعتباری بانک، تشکیل شود تا با در دست داشتن چک لیست نظارت شرعی، به صورت مرتب پرونده‌های تسهیلاتی و نحوه اجرای عقود اسلامی شعب را مورد نظارت میدانی قرار دهند.

۱۰- استقرار و توسعه پایگاه‌های داده‌ای و بسترهای نرم افزاری ویژه بانکداری اسلامی

پایگاه‌های داده‌ای و نرم افزارهایی که در بانکداری بکار می‌رود باید بنابه مقتضای انواع معاملات، قابلیت و انعطاف لازم برای محاسبه سود و زیان محقق شده و تمدید شرعی معاملات و مانند آنها را دارا باشد تا مدیران بانکی را در اجرای درست انواع عقود، از جمله عقود مشارکتی، مصمم‌تر سازد.

۱۱- ایجاد دغدغه اجرای بانکداری اسلامی در بین مدیران

انگیزه و دغدغه از مهم‌ترین مولفه‌های رفتاری انسان‌ها به شمار می‌رود. مدیران یک مجموعه که نقش راهبری سازمان تحت پوشش خود را دارند بایستی افزون بر دارا بودن

دانش و مهارت مدیریت، نسبت به اجرای راهبردها و ماموریت‌ها، انگیزه و دغدغه کافی داشته باشند.

۱۲- ارایه ساختاری جدید در بانکداری اسلامی

در حال حاضر با ترکیبی از قانون بانکداری متعارف و مبانی دینی در زمینه بانکداری، به اجرای نوعی بانکداری بدون ربا در کشور پرداخته‌ایم؛ لیکن، هنوز با بانکداری ایده‌آل اسلامی فاصله داریم. برای از بین بردن این فاصله، باید ساختاری جداگانه و متناسب با شرایط، با کم‌ترین هزینه و بیش‌ترین فایده و تنها به‌منظور اجرای قوانین اسلامی، بدون در نظر گرفتن قوانین بانکداری متعارف، طراحی شود که هیچ‌گونه انحرافی از بانکداری اسلامی نداشته باشد. در این صورت، می‌توانیم به هدف نهایی اجرای بانکداری اسلامی که همان برقراری عدالت است نیز برسیم.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

پایداری عملی به یک نظام بانکداری مشخص، یکی از ارکان اصلی اجرای درست آن نظام است. بدین منظور باید شرایط لازم برای رسیدن به این امر فراهم شود. برای پایداری و اجرای درست قوانین و مقررات نظام بانکداری اسلامی، لازم است ابتدا مشکلات را شناسایی و در صدد رفع آن‌ها برآییم. در این پژوهش، عوامل اصلی که بر این مقوله تاثیرگذار هستند را شناسایی کرده و براساس پژوهش میدانی صورت گرفته، مشخص شد که از میان عوامل مدیریتی که شامل مدیریت بانک مرکزی و مدیریت داخلی بانک‌هاست و همچنین، عوامل انسانی که شامل مشتریان بانک‌ها و کارمندان شعب می‌باشد و مشکلات مربوط به الگوی کنونی بانکداری، عوامل مدیریتی سهم بیش‌تری در عدم پایداری عملی بانک‌ها به بانکداری اسلامی را دارا بوده و متخصصان امور بانکداری نیز به این امر معتقد بودند. لذا، برای رفع این مشکل باید تمام عواملی که در زمینه مدیریت داخلی بانک‌ها و مدیریت بانک مرکزی تاثیرگذار هستند را بهبود بخشیم و موانعی که در این عوامل وجود دارند را از بین

ببریم تا بتوانیم به اجرای درست قوانین و مقررات و در نتیجه، پایبندی عملی به نظام بانکداری اسلامی دست یابیم.

گرچه، عوامل دیگر (انسانی و مشکلات الگوی کنونی) نیز در عدم پایبندی عملی تاثیر دارند؛ لیکن، به دلیل سهم بیش‌تر عوامل مدیریتی، بهتر است ابتدا مشکلاتی که بر سر راه این عوامل وجود دارد را برطرف کنیم و سپس به سراغ مشکلات و عوامل دیگر برویم تا بدین‌وسیله با بهبود بخشیدن به مجموعه‌ای از مشکلاتی که در عوامل تاثیرگذار وجود دارد، به یک نتیجه مطلوب برسیم.

منابع و مأخذ

الف - منابع فارسی

- حافظ نیا، محمدرضا، ۱۳۸۸: *مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، انتشارات سمت.
- حشمتی مولایی، حسین، ۱۳۸۰: *لزوم اصلاحات مالی در بانکداری اسلامی*، پژوهشنامه اقتصادی.
- راضی، محمدرضا و وحید اسدیپور، ۱۳۹۱: *آسیب شناسی نظام بانکداری اسلامی در ایران*.
- شعبانی، احمد، ۱۳۹۲: *بانکداری اسلامی؛ رویکردی اقتصادی و فقهی*، دانشگاه امام صادق (ع).
- صدر، محمدباقر، ۱۴۰۳ هجری قمری: *البنک اللاریوی فی الاسلام*، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت، هشتم.
- علوی، سیدیحیی، ۱۳۸۸: *بانکداری بدون ربا (چالش ها و راهکارها)*، دانشگاه امام صادق (ع).
- کلانتری، خلیل، ۱۳۸۲: *پردازش و تحلیل داده ها در تحقیقات اجتماعی-اقتصادی: با استفاده از نرم افزار SPSS*، انتشارات شریف.
- کلینی، ابوجعفر محمدبن یعقوب، ۱۴۰۵ هجری قمری، الکافی، تصحیح علی اکبر غفاری، بیروت، دارالوضو.
- محقق نیا، محمدجواد، ۱۳۸۸: *ساختار بانکداری اسلامی و ارائه الگویی برای بانکداری اسلامی ایران*، دانشگاه علامه طباطبایی.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۳ هجری قمری: *بحار الانوار*، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.

موسویان، سیدعباس، ۱۳۹۰: *فقه معاملات بانکی*، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

موسویان، سیدعباس، ۱۳۹۰: *طرح تحول نظام بانکی، اصلاح قانون و الگوی عملیاتی بانکداری بدون ربا*، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

موسویان، سیدعباس و محمد نظریور، ۱۳۹۳: *از نظریه تا عمل بانکداری بدون ربا*، مؤسسه فرهنگ دانش و اندیشه معاصر.

میرجلیلی، سیدحسین، ۱۳۷۴: *بررسی و ارزیابی بانکداری بدون ربا در ایران*، تهران، وزارت اقتصاد و دارایی، چاپ اول.

میسمی، حسین و وهاب قلیچ، ۱۳۹۰: *آسیب شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌هایی برای تحول در نظام بانکی*، تازه‌های اقتصاد، سال نهم، شماره ۱۳۲.

ب- منابع انگلیسی

Ajlouni, Moh'd Mahmoud, 2012. *Islamic Banks: Legitimacy, Principles and Applications*, Third Edition.

Ajlouni, Moh'd Mahmoud , 2012. *Islamic Banks: Legitimacy, Principles and Applications*, Third Edition. Dar Al-Maseerah. Amman, Jordan.

Moh'd M. Ajlouni and Hamed O. Omari, 2013. *Performance Efficiency of the Jordanian Islamic Banks Using Data ENVELOPMENT Analysis and Financial Ratios Analysis*. European Scientific Journal, Special Edition. No.1.

Obada, Ibrahim Abdel Haleem, 2008. *Performance Measures in Islamic Banks*, Dar Al-Nafa'es. Amman, Jordan.

Onour, Ibrahim and Abdallah, Abdelgadir, 2010. *Scale and Technical Efficiency of Islamic Banks in Sudan: Data Envelopment Analysis*. Working paper in MPRA.

Tahir, Izah Mohd & others, 2011. *Evaluating Efficiency of Islamic Banks Using Data Envelopment Analysis: International Evidence*, Journal of Islamic Economics, Banking and Finance, Vol.7, No.1.